

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Viggo Sørensen:

***Ikke* som alle de andre ord**

Så nåede vi i redaktionen af Jysk Ordbog ind i bogstav I – og dermed også til adverbiet *ikke*. Et af de allermest brugte ord, i dialekterne såvel som i rigssproget, og af samme grund et ord, man normalt ikke skænker den mindste tanke. Alligevel viser det sig – i et sproghistorisk perspektiv – som et af sprogets mest spændende ord. Oven i købet både mht. ordets herkomst, dets dialektale variation og dets brug.

Hvorfra har vi *ikke* ?

I de allerfleste indoeuropæiske sprog (som dansk jo tilhører) hedder “ikke” noget med n-: *not*, *ne* (*pas*), *nicht*, *ni* etc. Men ikke i de nordiske sprog; her hedder det *ikke*, *inte*, *ej* (for nu at nævne de danske former). Og hvad er det så for ord? If. alle respekterede sprogforskere er fællesnævneren for disse ord det påhæftede (såkaldt enklitiske) *-gi* (el. *-ki*), en partikel som på det ældst kendte oldnordisk kunne hæftes på substantiver, adjektiver, pronominer og adverbier. Partiklen har modsvarigheder i andre af de indoeuropæiske sprog, fx i latinsk *-que*.

Den ældste brug af partiklen synes at være positiv: koordinerende eller almengørende; tænk blot på brugen af *-que* i latinsk lovgivning: *senatus populusque romanorum* (= romernes senat og folk ...). Også i oldnordisk synes partiklen fra først af at have haft generaliserende funktion: *hverr-gi* = enhver, hvem som helst, *nær-gi* = når som helst.¹

Med en forudgående nægtelse (af n-typen: *ne*) blev betydningen naturligvis negativt generaliserende, dvs. ekskluderende. Men efterhånden vandt denne negative betydning af partiklen også fodfæste, uden at der længere behøvedes en eksplicit nægtelse foran. Allerede i oldnordisk betyder *einn-gi* simpelthen “ikke én, ingen” – og det er her, historien om *ikke* begynder!

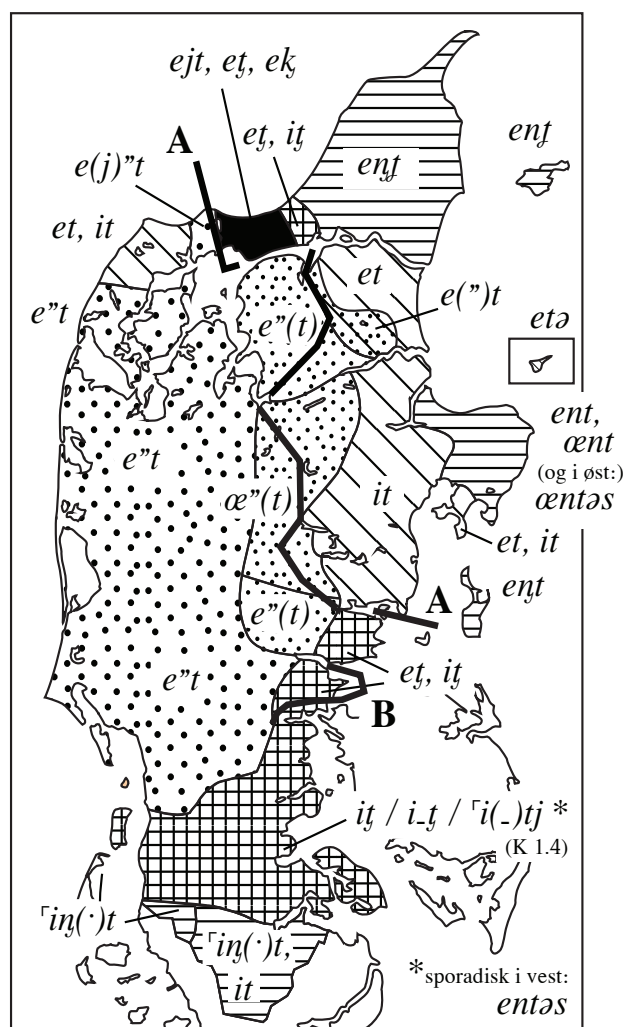
I neutrum (intetkøn) hed *einn-gi* nemlig *eitt-ki* (= ikke noget, intet), og det er dette ord, som via forskellige lydudviklinger (> *etki* > *ekki*) er blevet til vores *ikke* – ligesom *einn-gi* (via *engi* og med ny endelse *-n(n)*) blev til *ingen*.² I begge tilfælde smeltede det enklitiske *-gi* helt sammen med ordets stamme og gik i glemmebogen. Ganske som det gik med andre *-gi*'er: *ei* el. *æ* (= altid, evigt, jf. kongetilnavnene *Ejegod* = evigt god, *Emune* = evigt husket) + *-gi* blev reduceret til *ej* (= ikke); *aldri* (= i en "alder", æra; jf. *middelalder*, *hedenold*) + *-gi* blev (via *aldrigi*) til *aldrig*.

På grundlag af *engi* (= ingen) dannedes meget tidligt (ved siden af *ekki*) en ny neutrum-form *engt* el. *engti* (= intet), der (via trinene *enti* > *ente* og undervejs forsynet med et nyt neutrum-mærke *-t*) er blevet til vores *intet*. Både den gamle og den ny neutrum-form havde oprindelig kun den pronominal funktion, som *intet* også har på moderne rigssprog. Men allerede i begyndelsen af middelalderen udviklede begge former tillige adverbial funktion, svarende til nutidigt *ikke*. Udgangspunktet for denne udvikling har formentlig været omfangsbestemmelser, hvor grænsen mellem pronominal og adverbial brug er hårfin: *kærer de ækki* (= hvis de ingenting anker > hvis de ikke anker); *jeg kan intet hjælpe* (= jeg kan intet hjælpe, i ingen grad overhovedet > jeg kan ikke hjælpe, på ingen måde overhovedet).³

I tidlig middelalder har man altså haft hele tre ord i spil med betydningen "ikke", nemlig *ej*, *inte(t)* og *ikke* (i nutidig gengivelse). *Ej* blev først udkonkurreret; allerede i slutningen af 1500-tallet ses ordet i dansk skriftsprog fortrængt af *ikke*, og i nutidigt rigssprog er der som bekendt kun nogle stivnede anvendelser tilbage (*hvad enten du vil eller ej*; *gu' / vel vil jeg ej*). Op mod år 1800 blev også *inte(t)* gammeldags som nægtelse – vel at mærke i skriftsproget. For i rigsdansk talesprog (som det taltes først og fremmest i København) holdt man ved *inte* helt op til 1900-tallets begyndelse. Og i dialekterne er *inte* den absolut dominerende nægtelse – om end maskeret i forskellige lokale udtaler.

Dialekternes *inte*

Vedføjede kort viser udtalen af den almindelige nægtelse i de jyske dialekter (sådan som det også vil blive vist i Jysk Ordbogs net-udgave, dér blot i farver). Ordet *inte* vil umiddelbart kunne genkendes

Kort 1. De jyske udtaler af *inte* (= ikke). På grundlag af kort i Jysk Ordbog.

i formerne fra Vendsyssel, Djursland (med Samsø) og Sydslesvig (altså de vandret skraverede områder). De fleste af disse steder viser lydskriften på kortet spor af, at dansk *n* engang i middelalderen i visse forbindelser blev palataliseret (dvs. fik en j-agtig biklang), bl.a. foran *t* (som i øvrigt selv blev smittet af denne palatalisering og derved i

Vendsyssel rykkede lidt længere tilbage på tungen, jf. lydskriftens *-t*); palataliseringen af *n* gik siden tabt i mange af vore dialekter, bl.a. på Djursland (og overalt på Øerne). På Østdjursland og i Sønderjylland er optegnet ældre former på *-s*: *entes* etc.; her er formentlig blot tilføjet en adverbialendelse, der også kendes fra *i aftes*, *langvejs*, *sagtens*.⁴

I resten af Jylland høres der intet *n* i *ikke*. Men i Lillebælt-egnen og i Sønderjylland (områderne med krydsskravering) ender ordet på et palataliseret *t* (med let j-klang, og på kortet skrevet *-tj*). Det er en konsonantlyd, som normalt slet ikke forekommer i de pågældende dialekter⁵, så den forklares bedst som en reminiscens af ovennævnte kombination palataliseret *n* + palataliseret *t*. For Nordthy har en af Jysk Ordbogs mest kompetente meddelere, Torsten Balle, tilsvarende skrevet nægtelsen med palataliseret *t*, også dér en uvant lyd; og selv om han ikke støttes af andre lydskrevne kilder, er jeg tilbøjelig til også at anse hans lydform for spor af ældre *n*-holdig udtale.⁶

Ret beset kan nok også resten af de jyske udtaler (eller de allerfleste af dem) føres tilbage til det *n*-holdige *inte*. Der kendes ganske vist ingen generel lydovergang *nt* > *tt*, som kunne føre fra *inte* til *itte*, hvilken sidste form ville være det perfekte udgangspunkt for udvikling af alle de resterende jyske former på kort 1.⁷ Men ordet *inte(t)* var jo ikke kun en nægtelse; det var også fortsat neutrum-form af pronominet *ingen* – hvad det i øvrigt er blevet ved med at være helt op til vor tid: *a ka it gi dæ no'j, får a hå'r it* = jeg kan ikke give dig noget, for jeg har intet)⁸. Så man kunne muligvis forestille sig den *n*-løse form *itte* dannet i analogi med andre pronominale neutrum-former på *-t* svarende til fælleskønsformer med *-n* (*mit* : *min*, *dette* : *denne*). Under alle omstændigheder kan vi (indtil videre) spore jysk *itte* tilbage til første halvdel af 1700-tallet.⁹

Med *itte* som udgangspunkt giver det nord- og midtøstjyske *et*, *it* sig selv (der er blot sket jysk apokope, dvs. bortfald af tryksvagt slut-*e*, evt. også den velkendte åbning af kort vokal *i* > *e*); men også de vest- og midtjyske former er helt efter bogen (med vokalåbning, og med udvikling af vestjysk stød i gamle tostavellesord med *-tt-*, slutteligt med evt. svækkelse *t* > (blødt) *ð* eller helt bortfald).

Men også i denne sammenhæng gemmer ordet på en overraskelse. Det har nemlig ikke fået vestjysk stød i helt samme område som andre ord med *-pp-*, *-tt-* og *-kk-*. I Himmerland og det sydfor liggende

Ommersyssel rækker stødet i *itte* betragteligt længere mod øst end ellers (den almindelige østgrænse for vestjysk stød er vist med linjen A). Omvendt i Lillebæltseggen, hvor (den formodede ældre form) *inte* ikke har fået det forventede vestjyske stød (hvis almindelige udbredelse i *-nt*-ord er vist med linjen B).

I flere henseender – mht. dialektfremmed *tj*-lyd og særlige stød-forhold – skiller ordet *inte* sig altså ud fra dialekternes normale lyd-mønstre. Hvordan forklares dette? Muligvis ved, at et så højfrekvent ord ikke uden videre slås i hartkorn med andre. Andre højfrekvente ord går også tit for sig; fx trodser nogle pronominer (*du, vi, I, de*) og nogle højfrekvente adverbier (*nu, så, da*) en generel regel i dansk (minus bornholmsk) om, at en trykstærk vokal i udlyd er lang (og i gamle enstavelsesord bærer stød); i de netop nævnte ord har kortvokalismen fra tryksvag stilling sejret. If. nogle forskere viderefører det højfrekvente *nej* også en oldnordisk tvelyd *ei*, som ellers altid er blevet til langvokalen *e* på dansk (*sten, bed* etc.).

Ligesom det jyske “ikke” (stort set) kan forklares på grundlag af *inte* og den assimilerede form *itte*, sådan forholder det sig if. Ømålsordbogen 9 også på Øerne. Med bevaret *n* har man på Lolland-Falster *int(ə)*, på Ærø og Langeland *ent(ə)*, *ænt(ə)*, *ønt(ə)*; ellers dominerer *n*-løse udtaler: *et(ə)*, *it(ə)*, *æt(ə)* på Sjælland, *et(ə)* på Fyn (og specielt på Nordvestfyn med vestjysk stød *e”t(ə)*). På Lolland-Falster (og i mindre omfang på Sjælland) bruges også former som *in(ə)*, *en(ə)*, *æn(ə)*, muligvis resultater af en utraditionel assimilation (under svagtryk) *inte* > *inne*.¹⁰

Dialekternes *ikke*

Af vore dialekter er det – bortset fra den nu uddøde dialekt i Fjorde (Sydslesvig) – kun bornholmsk, der har taget *ikke* til sig som den almindelige nægtelse (i formen *ikjə*). Også *inte* anvendes på Bornholm, men så er der tale om en kraftigere nægtelse, med en emotiv bitone (af vrede, forargelse, forbavselse): (1°) *du må ånte slå åna* = du må da ikke slå hende!¹¹ Som så ofte, når sprogbrugere har synonymer til rådighed, er et eller flere af synonymerne blevet udstyret med semantisk og/eller pragmatisk “ekstrainformation”. I tilfældet *inte* : *ikke* er det faktisk også sket i resten af de danske dialekter, dér blot med *inte* som den neutrale nægtelse – og *ikke* som den sjældnere, der

signalerer noget ekstra. Lad mig vælge nogle eksempler fra den endnu ikke publicerede artikel *ikke* i Jysk Ordbog og fra artiklen *ikke II* i Ømålsordbogen.

(2°) *Mue! Mo aidt fo't Støk Kag mie?* (= mor, må jeg ikke få et stykke kage mere?), tigger en dreng i Sydøstjylland¹². Moderen svarer: *Nej, do skal ekki, do ho faat tow Støkki!* (= nej, du må ikke; du har fået to stykker, allerede!). Og optegneren har (ca. 1950) forklarende tilføjet: *Rigsmaalets ikke svarer (til) vort jydsk eidt* (dvs. ovennævnte *it* = *inte*) ... *Vort jydsk ekki er* (derimod) *et mere bidsk og vredagtigt Ord*. Moderen markerer altså sin forargelse og irritation ved at afvise med *ikke*. Tilsvarende tager en østsjællandsk kone¹³ forarget afstand fra en nabokone med ordene: (3°) *dæ æ ekæ dæn di'al ælær tej' yn' hun ve hɔ' æð* (= der er simpelthen ikke den del eller ting til, uden at hun vil have det!). Og fra Sydvestjylland¹⁴ hedder det hovedrystende – med noget der skulle blive et mundheld: (4°) *han er saa pinæffen, saa pinæffen, saa sorr dæ er en bette Kun Piha ve'et, saa kan han eke haaet* (= han er så kræsen, så kræsen; så snart der er den mindste smule puha ved maden, så kan han på ingen måde have det).

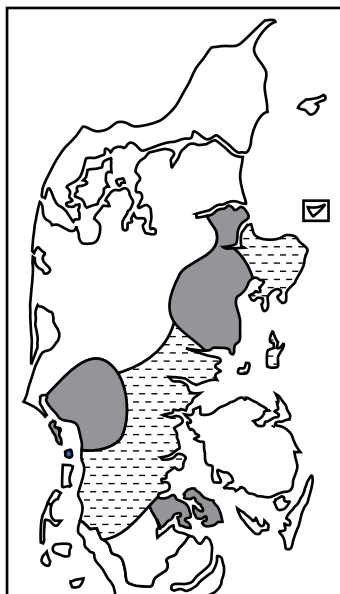
Det kan være mange slags affekter eller holdninger, der kommer til udtryk i *ikke*: (5°) *æ 'tow' i æ 'tæm', men æ 'kre" k wil 'e" kæ 'å' æ 'ste* (= jeg tog i tømme, men krikken ville ikke ud af stedet) – *absolut ikke*, tilføjer optegneren fra Thy for at tydeliggøre den forbavselse og ærgrelse, der udtrykkes med ordvalget. I gamle dage var der om vinteren koldt i et pigeværelse, men: (6°) *'de mærk 'man' 'næw 'te* (= det mærkede man inte noget til), fortæller en kvinde fra Lolland – og så tilføjer hun eftertænksomt: *'de 'mærkli ... mæn 'de 'jowr man 'ekæ* (= det er mærkeligt, men det gjorde man faktisk, sært nok ikke!). I en indberetning 1746¹⁵ om sydvestjysk dialekt giver den lokale præst eksempler på dagligdags udsagn, og hele tre gange indgår den almindelige nægtelse *indt* (= *inte*); da han mener, at nu må han have leveret nok, kommer hans svigtende tålmodighed til udtryk i følgende sluteksempel: (7°) *No vel a ick skryw jen oord mier om di poster* (= nu vil jeg ikke skrive ét ord mere om disse sager!).

Hvilken affekt eller holdning, der end ligger indbygget, så får nægtelsen særligt eftertryk ved valget af *ikke*. Denne nægtelse optræder derfor også hyppigt sammen med andre udtryk for såkaldt emfase. Som i følgende ordveksling fra Ærø¹⁶: (8°) *ve døtte nok hente det?*

– ... *næj jæ væ ekə!* (= vil du ikke nok hente det? – nej, jeg 'vil ikke!); den bestemte afvisning kommer i øvrigt ikke alene til udtryk i *ikke*, men også i eftertrykket på et ellers tryksvagt hjælpeverbum ('vil) – ganske som i eksempel (1°) ovenfor. Emfatisk virker også de omfangsbestemmelser, der ofte uddyber *ikke* (men sjældent bruges sammen med *inte*): (9°) *ekə så mæ'ð sɔm baw' på men hu'ən* (= ikke så meget som bag på min hånd; fra Sjælland¹⁷) – jf. også eksempel (7°). Og på samme måde kombineres *ikke* tit med *eder*: (10°) *Si de wel a Karren nam' mæ ekki fend' mæ i* (= se det vil jeg, karenme / fandeme, ikke finde mig i!; fra Himmerland¹⁸).

Det er dog ikke kun med emotiv bibetydning, *ikke* optræder i dialekterne. Formen er også bevaret i en række stivnede forbindelser, hvor den knap længere erkendes som et selvstændigt ord. I Midtøst-, Syd- og Sønderjylland (jf. kort 2) forekommer således (fortrinsvis i ældre dialekt) forbindelsen *ikke'heller* (= heller ikke) – med sidsteledstryk, i reglen med tab af *h-* og til gengæld overtrækning af *-k* til sidsteleddet, endelig med forskellige udtalenuancer af den tryksvage startvokal, så forbindelsen lyder *i-* el. *e'kæl'ə*, *å'kæl'ə*, *a'kæj'ər*, *e'hæl'ə* el. lign. (11°) *Skwolmejste hoeh han ves aalle dut te aa veh* (= skolelærer havde han vist aldrig duet til at være), hed det på midtøstjysk¹⁹, med fortsættelsen: *ideminst rehnt di Gammel ham it, aa Bønnen goh aakelle ka a trow* (= i det mindste regnede de gamle ham ikke, og børnene heller ikke, så vidt jeg ved).

Ikke'heller ses ofte forbundet med en forudgående eller efterfølgende nægtelse, formentlig fordi forleddet *e-*, *i-*, *å-*, *a-* ikke genkendes som negation, fx på Samsø (12°) *håŋ ha i'kel'əreŋən* *ṽpæŋ* (= han havde heller ingen penge).²⁰ Men i øvrigt er det påfaldende – landet over og sproghistorien igennem, hvor

Kort 2. Udbredelse af forbindelsen *ikke'heller* (= heller ikke). Mørk bundfarve viser almindelig brug, skravering mere spredt brug. Efter Jysk Ordbog.

hyppigt sprogbrugere har proppet en ekstra, for os at se overflødig, negation ind i en sætning, som i forvejen er negeret.²¹ Her vil jeg kun nævne endnu en stivnet forbindelse, nemlig kombinationen af det normale *inte* el. *itte* og et overflødigt, enklitisk tilføjlet *ikke*: (13°) *æ dər 'it̥ ekə ant̥ ve' at* (= er der ikke andet i vejen?), siges der helt upåfaldende på sønderjysk²² – *ekə* kunne lige så godt være udeladt! Og tilsvarende på sjællandsk²³: *Jeg er ræitenok kon en Kjeltring, men lyuwe og stæle, deð gjør jeg dou ent-ekke* (= jeg er godt nok en kæltrung, men lyve og stjæle, dét gør jeg dog ikke). Den modsatte kombination *ikke-inte* er langt sjældnere.

Som læseren allerede vil have set af ovenstående eksempler, udtales dialekternes *ikke* på måder, der ligger rigssprogsordet nær: trykstærkt som *ek(e)* el. lign. på Øerne, i Sydøst- og Sønderjylland, *eki* i Midtøstjylland, *e"k(ə)* i Vestjylland; tryksvagt naturligvis med tab af evt. (vestjysk) stød, men også (i *ikke'heller*) med stærk variation i udtale af svagtryksvokalen. Der er næppe grund til i denne sammenhæng at inddrage *k*-holdige udtaler som *ik̥, ek̥, ejk* fra Hanherrederne og naboegne af Thy (jf. det sorte område på kort 1); det er nemlig udtalen af den almindelige nægtelse *dér* (uden nogen form for emfase og uden for særlige forbindelser). Med lidt god vilje kan disse udtaler godt ses udviklet via *itte* (< *inte*).²⁴

Men rigssproget har jo også sat sine spor

Udover det emotive *ikke* og et stivnet *ikke* i faste forbindelser træffer man naturligvis også i dialekterne et *ikke* (med *k*-lyd), der synes indlånt fra rigssproget. Fx den i Midtjylland tidligere brugte kvittering for en tak, nemlig *derfor ikke* (= selv tak!)²⁵; og i samtlige dialekter forbindelser af typen *ikke spor, ikke det mindste, ikke en døjt, ikke engang* – eller hvilke ord man nu bruger til at understrege den ringe mængde.

Ind imellem optræder der forbløffende lån, fx det nordvestjyske udtryk *det er der ige 'fare ved* (= det gør ikke noget, det spiller ingen rolle). Som det ses af følgende eksempel fra Thy, fungerer hele forbindelsen *ikke-'fare-ved* nærmest som et enkelt ord: (14°) *æ ka 'it̥ kom te 'mar·kiŋ i 'mår, mæn 'de æ ðæ 'ðsə ek 'få' ıwe* (= jeg kan ikke komme til marked i morgen, men det er der også ikke-'fare-ved, dvs. men det gør heller ikke noget, det er der ikke sket større skade

ved).²⁶ Den yderst kompetente meddeler tilføjer, at *der er ikke mere nogen tankeforbindelse med* (substantivet) *fare*. Men udgangspunktet er naturligvis rigssprogets *det er der ingen fare ved*²⁷, indlånt spredt i Nord- og Midtjylland som en fast forbindelse, og dér netop med den lidt forskudte betydning af, at “der er ingen skade sket, det er ligemeget”.²⁸

Med *inte* på afveje

Modsat Ordbog over det Danske Sprog og Ømålsordbogen redegør vi i Jysk Ordbog ikke for, hvor negationerne *inte* og *ikke* anbringes i en sætning – ud fra den betragtning, at ordstillingen ikke bidrager til belysning af ordets betydning og funktion. Syntaktisk interesserede læsere henvises derfor til Karen Margrethe Pedersens afsnit om dialektsyntaks i den ny danske sproghistorie, som er på trapperne²⁹; dér vanker et par godbidder om *inte*, *ikke*.

Heller ikke den såkaldt litotiske anvendelse af nægtelse vil jeg komme ind på her, selv om den spiller en vigtig rolle i folkelig (ikke mindst jysk) sprogbrug – og derfor naturligvis vil blive præsenteret i Jysk Ordbogs artikel *ikke*. Læseren vil have denne omskrivende “underdrivelse” i alt for frisk erindring fra fjernsynsreklamer om, at *fisk ... det er ikke så ringe endda!*

I stedet vil jeg slutte artiklen af med en mere besynderlig anvendelse af vores helt almindelige nægtelse. Læseren kender den ganske vist lige så godt som ovennævnte “underdrivelse”: den brug af *ikke*, *inte*, *itte*, det drejer sig om, gælder nemlig samtlige varianter af dansk – rigssprog såvel som dialekter. Alligvel er det nok de færreste, der har tænkt nærmere over fænomenet – for gængs sprogbrug virker jo altid selvfølgelig. Men – til sagen: Anvendt i en spørgesætning taber *ikke*, *inte* (etc.) fuldstændigt karakteren af nægtelse og får i stedet en antydende og rolle-regulerende funktion. (15°) *Vil du ha' en kage?* og (16°) *Vil du ikke ha' en kage?* er tilbud om én og samme ting; men med den neutrale formulering i (15°) kommer tilbuddet let til at virke lidt halvhjertet. Med formuleringen i (16°) antyder man derimod, at man da regner med et ja-tak (enten man så virkelig ønsker det, eller man bare anser det for naturligt i den givne situation); og den antydende forventning lægger lidt pres på den, der får kagen tilbudt: vedkommende vil jo nødtigt virke uhøflig eller ligeglad.

Samme forventning om et positivt svar ligger i følgende syrlighed fra en aftægtskone til gårdens hyrdedreng et sted i Midtvestjylland: (17°) *Hwa æ de', ska' æ høwdæ ett ha' vand, fa' di ska' ad æ kjæhr?* (= hvad er det? skal høvederne ikke have vand, før de skal (på græs) i kæret?)³⁰. Hun har set, at køerne ikke er blevet ført til vandtruget, som de efter sædvane skal; og med spørgsmålet markerer hun sin forargelse over drengens forsømmelse, forventer hans skamfulde indrømmelse – og opfordrer på denne indirekte måde til, at sagen bliver bragt i orden.

Vil man bede andre om en tjeneste, sker det venligst med et negeret spørgsmål: (18°) *Å 'hø'r bete 'Nij'ls, ku do 'entj 'he'ntj i Spaj 'Wå'j uw we 'Tjå'l* (= åh hør, lille Niels, kunne du ikke hente en spand vand ude ved brønden?).³¹ Nægtelsen markerer, at man håber på (og egentlig forventer) et positivt svar – med efterfølgende ydelse af tjenesten; og spørgeren kunne have støttet op med diskrete overtalelsesmidler: *kunne du ikke lige hente ...?* (antydende, at *det er jo ingen anstrengelse for sådan en rask dreng som dig!*).

Også når det gælder formidling af voldsom forundring, er det negerede spørgsmål en glimrende løsning. Et morsomt eksempel er følgende sjællandske replik, støbt af en folkelivsforsker til ironisk udlevering af ældre tiders sparsommelighed: (19°) *Jøss ... smidder han nøv endt den govv Halm yd, som min sa-ali Mand døe i for træj Uaar seen* (= jøsses! smider han nu ikke den gode halm ud, som min salig mand døde i for tre år siden!; dengang altså brugt som sengehalm).³²

Kort sagt: *ikke* brugt i en spørgesætning signalerer forventning om, at tilhøreren tilslutter sig den talendes opfattelse (af hvordan tingene forholder sig, hvordan man skal bedømme situationen, hvad man bør foretage sig etc.). Yderst ude kan det bare være den andens opmærksomhed, forståelse etc., man vil sikre sig; og det kan udvikle sig til en skrækkelig uvane, når man hele tiden tjekker dette med et *ik'*: (20°) *Vå Kat æ dø' – í. Dænd 'dø' e'nat – í. De vå 'kjöwt – í. De 'vå 'sår'n 'go'j 'Kat – í ...* (= vores kat er død, ik'; den døde i nat, ik'; det var trist, ik'; det var sådan en god kat, ik').³³ Sådan kunne det lyde på sønderjysk i starten af 1900-tallet; siden er det – efter fællesjysk mønster – blevet til *'it å* (= ikke også?).

Alle vil nikke genkendende til eksemplerne ovenfor. Det synes langt vanskeligere at forklare, hvordan nægtelser som *inte* og *ikke* har

udviklet rolle-regulerende funktion. Et opslag i Otto Kalkars Ordbog til det ældre danske sprog³⁴ rykker lynhurtigt denne sprogbrug små 500 år bagud, til reformationstiden, idet Poul Helgesen citeres for formuleringen *tror tw icke, ath ...* (= tror du ikke, at) – formentlig fra et brev, for de negerede spørgesætninger tilhører jo først og fremmest talesproget (og erstattes i traditionelt bogsprog af andre midler). Men netop derfor er det heller ingen let sag at følge dem længere bagud – skønt jeg er overvist om, at det vil kunne lade sig gøre, via replikker i skolekomedier, tingbøger etc. At sætningstypen også forekommer i vore nabosprog (nordisk, tysk, engelsk), tyder i hvert fald på betydelig ælde.

Tiden og stedet er ikke hér til nærmere udforskning af de negerede spørgesætningers historie. Men det kunne tænkes, at de to helt forskellige funktioner af *ikke/inte* – negation hhv. rolle-regulering – afspejler en dobbelthed, som allerede opstod i oldnordisk (og parallelt i nogle andre oldgermanske sprog). Jeg nævnte i artiklens start, at oldislandsk *ei* el. *ǣ* betød “altid, nogensinde”, og i forbindelse med nægtelse “aldrig”; men ligesom *-gi* udviklede en negativ betydning selv uden forudgående nægtelse, således synes også *ei/ǣ* at have udviklet en negativ sidebetydning, selvom ordet ikke blev fulgt af den nægtende partikel *-gi*; udviklingen opfattes af Vigfusson (jf. note 1) som en lydforenkling *eigi* > *ei*. Vor ældste nægtelse *ej* har altså formentlig – ved siden af en nyvunden nægtende betydning (= ikke) – også fortsat kunnet bruges generaliserende, almengørende (som det gamle *ǣ* = altid, nogensinde).

Kan det da være den almengørende betydning af *ej*, der var som skabt til rolleregulering?: *Vil du ikke* (nogensinde, under nogen omstændigheder, skønt det måske ikke er dit oplagte ønske) *have en kage?* > *Vil du ikke* (hele situationen taget i betragtning, og som en selvfølge set fra min side) *have en kage?* Og er de to væsensforskellige funktioner af *ej* så siden rå overtaget af de sejrende nægtelser *ikke/inte*? Dette er naturligvis tankespind; indtil videre aner jeg ikke, om allerede Njal og hans kone gik og småmanipulerede hinanden med nægtende spørgesætninger.

Noter:

¹ Hvad oldnordisk angår, bygger fremstillingen på Gudbrand Vigfusson: *An Icelandic-English Dictionary*, 2. ed. (1957). – ² Hvad gammeldansk angår, bygger fremstillingen på Johs. Brøndum-Nielsen: *Gammeldansk Grammatik*, bd. V (1965) samt relevante artikler i *Ordbog over det Danske Sprog* (1919-1956), herefter forkortet ODS. – ³ De to eksempler (det første let ændret) er begge hentet fra ODS (jf. note 2) IX sp.87 hhv. 628; det første stammer fra en lovtekst ca. 1300-1350, det sidste skyldes forfatteren P.A. Heiberg i slutningen af 1700-tallet. – ⁴ Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie* (1944-70) II s.92, 240. – ⁵ I Vestsønderjylland forekommer palataliseret *t* dog også som klusilparasit, erstattende stødet i ord på langt *i* og *y*: *tiṭ* = 10, *nyṭ* = ny. Om *t* som spor af palatalisering, se Bent Jul Nielsen: Ordet *itte*, *inte* i jysk. *Studier i dansk dialektologi og sprog historie* (1971) s.235-242. – ⁶ Nordvestjyderne synes dog tidligere at have anvendt palataliseret *t* svarende til gammeldansk -kt- (i ord som *røṭ* = røgte); i yngre dialekt anvendes i Nordthy alm. *t* (*røṭ*) (bortset fra, at Torsten Balle altså stadig har hørt en vis palatalisering), i Sydthy, på Mors og i Vesthimmerland *jt* (*røṭjt*), jf. K. Ringgaard: Lidt nørrejysk lydhistorie. *Sprog og Kultur XXI* s.31f. – ⁷ I Brøndum-Nielsen (jf. note 2) anføres denne lydovergang ganske vist som en tryksvagsudvikling – men kun med dette éne eksempel! – ⁸ H.F. Feilberg: *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886-1914) II s.27. Efter optegnelse fra VoerH i Midtøstjylland i 1880'erne, jf. Feilbergs forord (I s.vii). – ⁹ Jf. Lærde Tidende 1741 (citeret efter ODS): *Naar du vil tale godt Jydsk, skal du sige: a ka it; Men naar du vil tale godt Kiøbenhavnsk ... skal du sige: Jeg kan intet*. – ¹⁰ Jf. DF. XVIII.s.3. I Valdemar Bennike og Marius Kristensen: *Kort over danske folkemål* (1898-1912) s.154 foreslås alternativt en udvikling via *ænight* (< *ægin*, i tilslutning til *manight* = mangel, mangt). – ¹¹ J.C.S.Espersen: *Bornholmsk Ordbog* (1908) s.149f. – ¹² Bjerre. – For jyske citater bruges her og i det følgende kilde- og proveniensangivelserne fra Jysk Ordbog, jf. www.jyskordbog.dk, Dialektkort (K 0.1-0.9) samt Kilder. – ¹³ øS(Str). – For kilder fra Ødialekterne bruges her og i det følgende kilde- og proveniensangivelserne fra *Ømålsordbogen*, Tillægsbind (1992). ØMOs lydskrift er let forenklet her i artiklen. – ¹⁴ Frifelt & Kragelund.DV.29. – ¹⁵ En af de såkaldt Jessenske Relationer, hvorom nærmere i DSH. (jf. note 4) III s.78, 449. – ¹⁶ Æ(Rise). – ¹⁷ øS(Str). – ¹⁸ HJens.HDF.36. – ¹⁹ Thomaskjær.SV2.83. – ²⁰ Hjorth.NSams.160. – ²¹ Fx Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske sprog* (1881-1918) II s.381, ODS (jf. note 3) IX s.94, ØMO (jf. note 13) VIII s.375f., IX (artiklen *itte* II). – ²² HostrupD.II.4.214. – ²³ nS(Molb.S). – ²⁴ Arne Espegaard: *Nogle nordjyske mål* (1995) I s.229. – ²⁵ Jf. *Ord & Sag* 1995 s.12ff. – ²⁶ Torsted. – ²⁷ ODS. (jf. note 3) IV s.756. – ²⁸ www.jyskordbog.dk artiklen *I.fare I*. – ²⁹ Redigeret af Ebba Hjorth, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. – ³⁰ AarbSkive.1952.17. – ³¹ HuneS, Vends., jf. *Danske Folkemaal* X s.120f. – ³² nS(Stenl Uhrskov.KS.130). – ³³ HostrupD.II.2.60. – ³⁴ Kalkar (jf. note 21) II s.381.